

ԲԱԶՄԱՎԷՊ

ԺԹ ՏԱՐԻ, ԹԻԻ 11

1861

ՆՈՅԵՄԲԵՐ 1

ԱՌԱԿԱԽՕՍ ՍԵՐՈՎԱԷՆ (Տես երես 295)

ԺԹ

Հնարք տեղափոխութեան իրաց:

Ինչ որ մտածութիւններն հաղորդելու համար ըրաւ տպագրութիւնը, ուրիշ մեքենաներ ալ նոյնը ըրին նիւթեր և բեռներ տեղափոխելու համար:

Եթէ բերան մարդիկ բեռները շալակով կը տանէին, և տեղէ տեղ կ'երթային ոտքով: Դամանակ անցնելէ վերջը՝ նուաճեցին գրաստը, էջը, եզը, և դրին ասոնց վրայ թէ իրենք զիրենք և թէ իրենց բեռները. յետոյ աս կենդանիներուն կազմած մը յարմարացին, և կապեցին ասոնց բալխիր կամ դահուկ, որոնց վրան իրենց ապրանքը տեղաւորեցին: Եթէ յիշես որ այն ատեն ճամբաներ չկային, կրնաս հաւատալ թէ մարդիկ, եթէ շատ մեծ առիթ մը լլլար, ստիպուած էին տներնին նստելու. ասով մօտաբնակներն իսկ հեռաբնակներու պէս անժանօթ կը մնայ-

1. ՏՃ. ԳԼԽԳ.

ին մէջերնին, երկրի մը պտուղները մեծ դժուարութեամբ ուրիշ երկիր կը ղրկուէին, և օտար աշխարհքներու դիւրութեան հնարքները և գեղեցկութիւնը չէին կրնար տեսնել ու վայելել:

Այսան յետոյ ճամբաներ բանալ, հարթել, մաքրել խիճերէ, գայլախազով ու սալաքարով յատակել, ու գետերու վրայ կամուրջներ կապել: Ինչուանց տեղափոխութիւնը դիւրացնելու համար՝ անուաւոր սայլակներու վրայ հեծցուցին զանոնք, և մէկ գրաստի տեղ լծեցին զոյգ մը կամ երկու վերջը հանգստութիւնը մտածելով, կառքերը զսպանակներու և փսկերու վրայ հաստատեցին, որպէս զի քիչ շարժեն ու քիչ ցնցեն:

Հիմա ճամբաները լաւ շտկուած են, ըստ կարելոյն հարթելով, անդադրնելով ու տիղմը ցամքեցնելով. ինչուան բարձրագոյն լեւանց կատարներուն վրայ ալ դիւրութեամբ կ'ելլեն ծուռ ու մուռ և ժայռերու մէջ փորուած ուղիներով. ինչպէս կը տեսնուի Ամ-

բիւնի, Ս. Կոթարտի, Սբեւուկայի և Սգեւլիոյի ճամբաներուն վրայ, որոնք Խտալիայէն Վաղղիա, Օւկիցերի ու Վերմանիա կը տանին¹։ Բայց աւելի մեծ օգուտ բերին Երկաթ-Պողոններն, ուր կառքերուն անիւքը երկաթի երկու գծերու վրայէն կը սահին արագ և անարգել։

Իսկ Երկաթաբեր Կառնաճ Կառնաճները մեծ հրաշալիք եղան մեր ատեններս, որոնք առանց հովիտներու մէջ իջնել տալու լեռնէ լեռ կը տանին։ Վանկորի կամրջին վրայէն անցնող կառքերը կը տեսնեն իրենց ներքեւ մեծամեծ հողմ ուռոյց առագաստներով նաւերու թռու չիլը։ Ենգղիոյ և Սկոտլոնդ մէջ տեղն աս տեսակ կամրջ մը կայ 43/4 ոտք երկայն։ Վաղղիա հարիւրէն աւելի ունի։ Իսկ Խտալիա ոչ այնչափ։ Լորկա-Թաթել կամրջոց մէջ ամենէն գեղեցիկներուն մէկն է Օւկիցերի Ֆրիպուրկ քաղաքինը, որուն երկայնութիւնն է 818 ոտք, լայնքը 20, և 107 բարձրութիւնը։ Բոլոր այս շէնքս երկաթ թելերու խուրձերով կախուած է. որուն վրայ նայելով կանչեց Սերով բէն. Տե՛սէ՛ թէ Դո-Թի-Նը Կըլա՛ք է՛ զօրացնէ՛ նաև Կոմարս։

Երոնք ցամաքի վրայ. իսկ ջրոց մէջ մարդիկ դիտելով ձկանց և բադից լուզալը՝ նաւարկել սորվեցան։ Սե՛ծ կոճղ մը յարելով դատարկացուցած, գուռի մը նման, ու տձև թիակներով մղելով, ծովեզերքին կամ գետոց հոսանքներուն վրայ թողած, ահա ասանկ եղած պիտի ըլլայ առաջին նաւակը։ Յետոյ երկաթ մտցնելով մեծամեծ նաւեր շինեցին, տախտակներն ագուցին ու կըսրով օծեցին, շատ յարկերով ու զանազան ընդունակութեամբ. կանգնեցին կայմերը որոնց վրայ դրուած են առագաստները, ուր հովը փչելով նաւը ա-

ռաջ կը մղէ. և որպէս զի քամին ուսկից որ շնչէ՝ կարենան բանի բերել՝ շատ առագաստներ կախեցին։

Երոնքմով սիրտ առին ծովուն խորքը խիզախելու։ Բայց նաւորդ մը որ շատ հեռանայ ցամաքէն, երկնքէն ու ջրէն զատ ուրիշ բան չտեսնելով՝ ինչպէս իմանայ իրեն դիրքը, ինչպէս իր նպատակին դիմէ։ Վանի որ արև կայ կրնայ ճանչնալ արևելքը և արևմուտքը, հարաւն ու հիւսիսը. գիշերն ալ կրնան աստեղք առաջնորդել նաւապետին, մանաւանդ բևեռային աստղը որ միշտ երկնից հիւսիսային կողմը կը շողայ։ Բայց ամպոտ երկնքի ատեն՝ հիները չէին կրնար ղեկավարել. անանկ որ նաւն հովերուն խաղալիկ եղած՝ շատ անգամ երթալու տեղէն կը հեռանար. ասանկով չէին կրնար երկայն նաւարկութեանց ձեռք զարնել, ու կէս աշխարհք անծանօթ կը մնար։

Բայց իտալացին Փլաւիոս Նիոյա, Լիմալֆի քաղաքէն, դիտեց որ մագնիսած ասեղ մը երբ առանցքի մը վրայ հաւասարակշիռ դրուի, ծայրը միշտ դէպ ի հիւսիս կը դարձնէ։ Եւ ասեղին ձեռքով հնարեց 1300^ն կողմաշարժ, որով նաւորդք որ և է ժամ ու ժամանակ կրնան իմանալ թէ որ կողմն է հիւսիս և մէկալ կողմերն ալ։

Եւ աստէն յանդուգն նաւորդք համարձակեցան նոր աշխարհքներ փնտռելու։ Բորդոկալցին Ս ասգոյ-տի-Վամա առաջին անգամ 1497^ն Բփրիկէի չորս կողմը պտրտեցաւ. Բրիտտափոր Վոլոպոս գտաւ Լիմերիկան, ուր գեռ ուրիշ երկիրներ ալ աւելցուցին 1497^ն փլորեն տացին Լիմերիկոս Ս եսթուլլի, որ իր ա նունը տուաւ ան աշխարհքին. Յովհաննէս Ս երսածծանի 1524^ն նոյնպէս փլորեն տացի։ Վերջէն Յովհաննէս և Սեբաստիանոս Վապոդդի վենետիկեցիք և ուրիշներ ալ անգղիացիք և սպանիացիք։ Տինները երկրիս երեք մասը միայն կը ճանչնային, և ան ալ անկատար. ասանկով աւելցաւ չորրորդը։ Յետոյ 1660^ն հոլանտացի նաւորդներ գտան հինգերորդը, որ կ'ըսուի Լոր Տոլան-

1. Սեմբիոնի ճամբան ծովուն երեսէն 2193 մէր բարձր է։

Ս. Կոթարտ, 2267.

Մեծ Ս. Բեռնարդոս, 2620.

Փոքր Ս. Բեռնարդոս, 2172.

Սբեւուկա, 2150.

Սգեւլիոյ, 2814.

տա, ուր 1770^{ին} շատ նոր տեղումք գը-
տաւ Վուք անգղիացի նաւապետը: Այս
ինչուան հիման անդադար ետեւէ են ան
ծանօթ աշխարհքներ փնտութեաւ և զըտ-
նելու:

Իսկ ներքին հաղորդակցութեց հա-
մար նաւարկելի ջրանցքներ բացին, և
հոն փոխեցին գետերուն ընթացքը: Եւ
բանիս առաջին օրինակ տուին Սիւրան-
ցիք, որոնք ժ. գարուն վերջերը Վի-
նիոյէն մինչև Սիւրան Նաւիւն ջրանց-
քը փորեցին՝ 34 մղոն երկայնութեամբ:
Էննարտոյ-տա-Սիւրան փորեցնտացին
սորվեցուց շինել ջրէղջներն ու ջրը-
վաղքն, որոնցմով ջրին մէջ կ'ելան դէպ
ի վեր: Այնաւոր է նաև Սիւրանէն
Բաւիա գնացող ջրանցքը, որ մեր օրերս
լինցաւ, ու Իսլամայէն Ռիզա գնա-
ցողը՝ որ փորուեցաւ 1545^{ին}:

Վաղղիա և Նիզղիա շատ աւելի մե-
ծագործներ կան. առջինին մէջ 1837^{ին}
96 ջրանցք կար, որոնց բաւորին մէկէն
երկայնութիւնն է 1584 մղոն. իսկ ե-
ղած ծախքը 242,132,133 Ֆրանգ. ընդ-
հակառակն Նիզղիա իր ջրանցքներուն
համար ծախքը էր 800,000,000 Ֆրանգ,
ստորերկրեայ 48 նեղ ճամբաներով, ու-
րոնց երկայնութիւնն է 70 հազարա-
մէր: Թէ որ օր մը ճամբորդութիւն
ընես, ո՛ր պատանեակ, գնա զարմայիր
Վաղղիոյ Հաբա-այէն ջրանցքին վրայ, որ
Վիշերկրական Ուկրանոսի հետ կը
լորդէ. այս ջրանցքս, երկայնութիւնն
է 200 մղոն, 104 կապանք ունի, 72
կամուրջ, 55 փողակ՝ կողմնական գե-
տոց ճամբայ տալու համար. 15 տա-
րուան մէջ լինցաւ, 17,000,000 Ֆրան-
գով, որ 20,000,000 Ֆրանգ աւելցուց
Վաղղիոյ տարեկան եկամուտին վրայ, և
գարու մը մէջ 500,000,000 Ֆրանգ շահ
բերաւ: Ետոյ տես Նիզղիոյ Պրիճուռ-
ղըր ջրանցքը, զոր սոսկական մարդ մը
շինեց, 42 մղոն երկայնութեամբ և 186
մէր երկայն ջրմուղ կամիջով մը, ու-
րուն տակէն կ'անցնին առաքաստաւոր
նաւեր. տես նաև Մէծ Միւ-լեան
ջրանցքը, 100 մղոն երկայն, որ 1 մն-
արայէն կ'անցնի 19 քաղաք և 101

ջրվազներէ կ'ելէ ու կ'իջնէ. Սկով-
տիոյ Վալեդոնեան ջրանցքին մէջ ալ կը
տեսնես որ նաւակները մինչև լեռանց
սարերը կ'ելեն:

Եւելորդ է ըսելս թէ քանի հարստու-
թիւն կը բերէ երկրի մը այս կերպով
վաճառքները ներս դուրս և չորս դին
տանելու գիւրութիւնը: Սակայն մեր
օրերը չոգւոյն կիրառութիւնն տոնեն
աւելի մեծ գիւրութեան պատճառ ե-
ղաւ:

Ջրոյն եռալու ատեն կը տեսնես որ
ծուխ մը կ'ելէ. թէ որ ջեուուցիչ մը
կամ խահուէի աման մը ամուր գոցես,
այս ծուխը կամ գոլշին ճնշուելով ան
աւտիճանի կը խտանայ որ խուփը կը նե-
տէ. և որովհետեւ ջուրը եռալով կ'ըն-
դարձակի, գոյլ մը ջուրը 1700 գոյլ շոգի
կը դառնայ: Այն տեսած բաներնուն
վրայ խորհրդածող մարդկանց մէկը մը-
տածեց՝ որ այն ծուխը գոց պահելով
կրնայ խտացնել և ուղածուն պէս թռ-
չուլ որ կանոնաւոր կերպով դուրս ելլէ.
անանկ որ միայնի մը մէյմը վրայէն մէյ-
մը տակէն փչէ, նման անոնց որ աղբե-
րաց ջրհաններուն մէջ շարժելով խողո-
վակին մէջ ջուրը կը բարձրացնեն:
Սխոցը վեր վար շարժելով՝ կը դարձը-
նէ աւանդ մը, որուն երկու ծայրը կան
երկու անիւներ ջաղացքի մը անիւներուն
պէս թռաւոր, որոնք ջրին երեսը զարնե-
լով՝ թիակներու տեղ կը բռնեն և արա-
գութեամբ կը սրացնեն գնաւը: Եւ
զարմանալի բան է տեսնել որ նաւ մը
անառաքաստ և անթիակ փոթորիկներն
արհամարհելով կը կտրէ կ'անցնի ծո-
վերը, և որոշեալ ժամանակին իրեն տե-
ղը կը հասնի, աշխարհիս մէկ ծայրէն
միւս ծայրը տանելով վաճառք և նորա-
լուրը:

Շոգեշարժ նաւարկութիւնը հնա-
րուեցաւ ու կատարելագործուեցաւ մաս-
նաւորապէս Ուոդ և Ֆելչըն՝ անգղիա-

1. Յակոբոս Ուոդ ծնաւ ի Սկովտիա 1736^{ին}.
Թէպէտ վատաւորը և նիհար էր մարմնով, բայց
բարեխառն կենդն տպրեցաւ մինչև ի 1819: Փըլ-
ղըն ամերիկացին ծնաւ 1766^{ին}, և մեռաւ 1815^{ին}:

գրից | ի վերջում քաղաքէն ամէն ամիս նաւեր ճամբայ ելլելով, 12 օրէն կը հասնին Բերիկա . 12 ժամուան մէջ Բարիզէն | օնտրա կ'երթըցուի . 5 կամ 6 օրուան մէջ Բարիզէն Բեդրու պուրկ կը հասնուի, որոնք իրարմէ 1740 մղոն հեռու են :

Բեցուր ասոնց վրայ օրագիրներն ու լրագիրները, որոնք քաղաքական, վաճառականական և գրագիտական լուրեր կը ծանուցանեն . սուրհանդակներն ու թղթատարները՝ որոնք հետզհետէ նաւակներ կը տանին աշխարհիս մէկ ծայրէն մէկալ ծայրը . և եթէ այսչափս բաւական չէ, աւելցուր ելեկտրական հեռագրութիւնը, որով կէս ընդհանրապէս հեռաւոր տեղուանք լուրեր կ'երթան, 5 վայրկեանի մէջ 300 մղոն տեղ կտրելով : Բայց մարդիկ իրարու մօտեցան որ զիրար աղէկ ճանչնան, սիրեն և օժանդակեն :

Ո՛վ կրնար այս գիւտերը գուշակել երկու հարիւր տարի առաջ : Բնոր համար Սերովէն երբ լսէր ոմանցմէ որ Աստուան պէս պէտք է ընել, կ'ըսէին, կամ թէ Մէր Թերէրն Ռեյնէ եւէ Գիւլի, երեսը կը խոժողէր ու կը շարժէր գլուխը . վասն զի գիտէր որ կատարելութիւնը մէկէն 'ի մէկ ձեռք չը գար և թէ ըստ առաժին Հոմէրի օրոտն մէջ շինուած չէ : Բայց գիւրու թիւները կրնայինք հիմա վայելել եթէ մեր հայրերն սկսած չըլլային կամայ կամաց մեզի պատրաստելու : Ուրեմն երախտապարտ ըլլանք իրենց, և մեզմէ ետեւ եկողներուն նոր նոր օգուտ պատրաստենք :

Ի

Արժանապատուութիւն մարդոյ :

Նաւաջահիմութիւն չէ թէ նիւթական շահերու միայն աճումն տուաւ, այլ և բարեկարգեց մարդու և ընկերութե վիճակը : Բարդիկ երբ ոտքի տակ աւելին Բստուծոյ օրէնքը, որ կը հրամայէր ընել ուրիշներու ինչ որ կ'ուզէինք որ ու-

րիշներն ընեն մեզի, մէջերնէն զօրաւորներն իրենց ոյժը բանեցուցին ուրիշներն ընկճելու և անխնայ ծառայեցընելու : Բայց աշխարհս բաժնուեցաւ տէրերու և ստրուկներու մէջ, և այս ետքիներս որ շատուոր էին թուով, կը ստիպուէին անբաններու պէս աշխատիլ : Բայց և կանայք վաճառանոցներու մէջ կը ծախուէին, գաւազանով կարգի կը դրուէին, ոչ սեփական ընտանիք և ոչ վաստակ ունէին . հապա պարտաւորուած էին բռնի աշխատելու, և տէրը իշխանութիւն ունէր զիրենք ծախելու, ծեծելու, սպաննելու, կամ ծերացած ատեննին վաճառելու՝ որ փողոցներու մէջ երթան մեռնին : Սոսկումն կու գայ վրայ, ո՛վ պատանեակ, եթէ պատմեմք քեզի թէ ոմանք շղթայի զարնուած ճամբուն վրայ դրանք քով կ'ըսէին, ինչպէս հիմա շներն որ իմաց տան թէ ո՛վ ներս կը մտնէ . թէ խաթուանայք իրենց ազախիւնները կը խայթէին գնդասեղներով ինչպէս թէ կծիկներու վրայ խոթէին ասեղ . և սակայն տեալք այս խեղճերուն վաստակները կը վայելէին, ու աւելի լաւ զբաղմունք մը չունենալով կամ բաղձալով որ գերիները շատցընեն, իրենք զիրենք պատերազմի և երկրակալութեան կու տային, այսինքն թշնամիները սպաննելով ու ժերնին աւելցընելու և օտար երկիրները ծառայեցընելու բարբարոս զուարճութեք : Բիւրկայ կ'ըսուէր փառք . կը հասկընան . Բստուծոյ զաւկներուն մեծ մասը մեռցընէին ու թշուառացընելը փառք կ'ըսուէր . ամէն օտարականներ խուժագուժ կ'ըսուէին, ամէն ազգ աւար մը կը սեպուէին իրենց . շատուածներուն բազմաց վրայ մարդիկ մորթելով կարծէին զանոնք պատուել, ինչուան զուարճութեան համար սուսերամարտները թատերու մէջ խաղցընել կու տային իրարու կամ գազաններու հետ : Բայցաւի արհամարհուած էր մարդու մեծութիւնը . այսչափ հաւասարակցութիւնը մոռցուէր :

Ո՛վ ուրեմն այս զարհուրելի վիճակէն փրկեց զմարդկութիւնը :

Հիսուս Վրիստոս — Վազարէթի հիւսան մը սրդին քարոզեց մարդկան թէ ամէնքը հաւատար են . թէ մէկ Մատուած մը միայն կայ , որ է Տէր տերանց և ծառայից , մեծին և պղտիկին . թէ ամէնքս ալ Մատուածմէ ենք և ամենքնիս ալ պիտի դառնանք ու Մատուած . և թէ մարդկանց մէջ եղած միայն զանազանութիւնն է բարեաց և չարաց տարբերութիւնը : Հետոյ մկրտութիւնը մը սրդի ինքզինքնիս ուրիշ ծառայ չընել , հնազանդիլ օրինաց , արդարութեամբ դատել , օգնել փոփոխակի , համբերութեամբ կրել , խոնարհութեամբ հաւատալ , և աշխատիլ վստահութեամբ յ'Րքուած :

Նրկոտասան ձկնորսներու ձայնէն՝ գերեաց շղթաները խորտակեցան , տը մարդի զբօսանքները դադրեցան . բոլոր մարդիկ ճանցուեցան իրաւակից , թէ պէտ բաղդով անհաւատարք . հարուստը խեղճուկ աղքատին և հպատակին վրայ տեղաւ իրեն եղբայր մը , որուն պարտաւորուած էր օգնութիւն և խնամք մատուցանելու :

Բայց քանի դարեր անցան այս առածներու հաստատուելէն առաջ . որչափ քաջութիւն պէտք եղաւ փիլիսոփայից և կարգաւորաց ճշմարտութեան հակառակորդներուն բարկութիւնը և հալածանքները բանի տեղ չընելու համար : Վեռ շատ տարի չէ որ օրէնքն ազնուականաց արտօնութիւններ կուտար ռամկին վրայ . կանանց կը զանարայլ և այլ իրաւունք , բավանդակ հայրենական ժառանգութիւնն անդրանկին կը սահմանէր , մէկալ զաւկըները խեղճ թողլով : Դատ տարի չէ որ վարժապետները փոխանակ սիրով ու համբերութեամբ վարուելու պատանեկաց հետ , դառնութիւն և խրտութիւն կը ցուցնէին , ինչուան չէին ինայեր զանոնք ծեծելու փետելու : Դատ տարի չէ որ երբ մէկը կասկածաւոր ըլլար յանցանքի մը համար , խոտովանցընելու համար կը չարչարէին զանիկայ . անանկ ու երբեմն անմեղը

չգիմանալով ցաւին , ինքզինքը յանցաւոր կ'ըսէր և կը դատապարտուէր մահուան :

Իսկ այսօր ամբաստանեալը դատապարտութենէն առաջ իբրեւ անմեկը մեծարուի . օրէնքը չխտրեր անձինները , և թէ որ իշխանաւորին տղա ալ յանցանք մը գործէ , մուրացկան պէս կը պատժուի : Նոյն իսկ պատերազմը դադրեցաւ պարծանք սեպուէլէն ու ամենէն ցաւալի հարկ մը կ'սեպուի . զինուորական կտրճութիւն փառք չբերեր բայց եթէ հայրենի ելկրին թշնամանքը վերցընելու և անհասնգստութիւնը ապահովելու համար ըլլայ : Հին ազգերը կը ջանային զինութեմէ զիրար գերազանցելու . հիմակուաները ճարտարութեամբ , գործունէութեամբ կ'ուզէն գերազանցել :

Հազար օրհնութիւնք այն գթասրտաց , որ մարդկութեան սեռիս հարկաւոր եղած ճշմարտութիւնները հրատարակեցին : Հազար օրհնութիւնք այ իշխաններուն , որ մտիկ ըրին և անոն վարդապետութիւնը 'ի գործ դրին : Եւ մենք ամէնքս ալ ջանանք մեր ժամանակին ու մեզմէ վերջիններուն ալ նոօգտակարութիւններ հնարելու : Եւ ըլլայ թէ մէկն ըսէ . ես Բիւրճի եմ . Բիւրճի եմ ըսել էմ Գլխուս : Բռակախօսը կ'ըսէ . մէկ քարը բան մը չընէր , բայ շատ քարեր մէկտեղ պալատներ քաղաքներ կը շինեն . ափ մը հող փոսի մէջ նետելով բան չերեւար . բայց եթ բոլոր աշխարհքիս մարդիկը մէյմէկ աւճեցին , ամենէն խոր ձորերն ալ կը լեցուէին : Ուրեմն ամէն մարդ ջանայ մօտենալու առաքինի , բարեկարգ և զօրաւոր ընկերութեան վիճակի մը , ու ամէնքը կարենան ազատութեամբ ճարտարութեան , գիտութեան և բարեգործութեան ետեւէ ըլլալ :

Կը շարունակուի :